

TÜRKİYE-AFRİKA İŞ BİRLİĞİ ÜÇÜNCÜ BİR YOL MÜMKÜN MÜ?

MÜRSEL BAYRAM

SETA | ANALİZ

ARALIK 2021 · SAYI 358

TÜRKİYE-AFRİKA İŞ BİRLİĞİ ÜÇÜNCÜ BİR YOL MÜMKÜN MÜ?

MÜRSEL BAYRAM

COPYRIGHT © 2021

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları

ISBN:

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

34050 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
TÜRKİYE’NİN AFRİKA’YA YÖNELME NEDENLERİ	8
KAZAN KAZAN POLİTİKASININ SOMUTLAŞMASI	10
BİR ALTERNATİF OLARAK TÜRKİYE	12
AFRİKA’DA GÜÇLENEN TÜRKİYE İMAJI	14
SONUÇ	15

YAZAR HAKKINDA

MÜRSEL BAYRAM

Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Mürsel Bayram yüksek lisansını Ahi Evran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, doktorasını da Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. 2008-2018 arasında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde çalışan Bayram 2020'de doçent unvanını almış olup halihazırda Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bölge Çalışmaları Enstitüsü Afrika Çalışmaları Ana Bilim Dalı başkanı olarak görev yapmaktadır. Bayram, temel olarak Afrika devletleri siyasi tarihi üzerine akademik çalışmalar yürütmektedir. Afrika siyasetiyle ilgili makale, kitap bölümü ve konferans bildirileri bulunan Bayram, *Une Histoire Diplomatique des Etats Ouest-Africains* (Batı Afrika Devletleri Diplomatik Tarihi) adlı Fransızca eserin yazarı ve *Mağrib Diplomasisi: Kuzey Afrika Devletlerinin Dış İlişkiler Tarihi* başlıklı kitabın editörüdür. Bayram'ın ayrıca *Çin-Afrika İş Birliği: Tarihsel Arka Plan ve Temel Dinamikler* adıyla ikinci baskısı yapılan bir kitabı bulunmaktadır.

ÖZET

Bu analizde son yirmi yıl zarfında ivme kazanan Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliğinin mahiyeti ve muhtemel istikameti ele alınmaktadır.

Bu analizde son yirmi yıl zarfında ivme kazanan Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliğinin mahiyeti ve muhtemel istikameti ele alınmaktadır. Barındırdığı potansiyel nedeniyle dünya siyaseti ve ekonomisinde önemini daima muhafaza eden Afrika Kıtası eski kolonyalist güçlerin etkisinden uzaklaşırken yükselen güçlerin etkisine açık hale gelmektedir. Türkiye'nin Afrika'daki varlığı bu kıtayı edilgenleştiren müzmin rekabetin ötesinde bir anlam taşımalıdır. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliği ne Batılı devletlerinki gibi bağımlılık ilişkilerini sürdüren neokolonyalist ve paternalist bir anlayışı ne de Çin Halk Cumhuriyeti'ninki gibi borçlandırma yoluyla uzun vadede yine bir tür bağımlılık oluşturabilecek bir ilişki tarzını yansıtmalıdır. Bu noktada Türkiye'nin Afrika devletleriyle ilişkilerinde kendine özgü bir vizyon ve buna uygun bir söylem geliştirmesi önemlidir.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Afrika'nın kuzeyi ve doğusunda asırlarca hüküm süren Osmanlı devletinin mirasçısıdır. Bu miras kolonyalizm gibi negatif bir tarihsel hafıza ile malul değildir. Tam aksine Osmanlı'nın Afrika'ya yönelik kolonyalist yayılma teşebbüslerini geciktirdiği söylenebilir. Antikolonyalist anlayışı sürdüren Türkiye Cumhuriyeti yirminci yüzyılın başında Libya'da İtalyan işgaline karşı direniş örgütleyen bir lider kadrosu tarafından kurulmuştur. Türkiye'nin yaklaşık yüzyıl sonra yine Libya'da istikrarı sağlamaya yönelik adımlar atması "Yeni Osmanlılık" ile açıklanamayacak nitelikte bir tarihsel devamlılık olarak değerlendirilebilir. Osmanlı'nın Somali'deki varlığı ile Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlaması gibi bugün de Türkiye'nin Somali'de devlet kapasitesini artırıcı yatırımlarla bölge güvenliğine katkıda bulunması hakeza devlet politikaları bağlamında bir tarihsel devamlılığın göstergesidir.

Elbette ne Türkiye ne de Afrika yüz yıl önceki durumunda değildir. Bu süre zarfında Türkiye'nin iç ve dış politikası önemli değişim süreçlerinden geçerken Afrika'nın ekonomi politik koşulları ve kıtaya yönelik ilginin küresel bağlamı da farklılaşmıştır. Kolonyal dönemde Afrika'da Avrupa devletleri arasında gerçekleşen rekabet

Soğuk Savaş döneminde yerini ABD-Sovyetler Birliği rekabetine bırakmıştır. 2000'lerin başından itibaren ise zayıflama işaretleri görülen Batı nüfuzuna karşı yükselen Çin Halk Cumhuriyeti ve yeniden yükselen Rusya Federasyonu öne çıkmaktadır. Yeni rekabet ortamında Türkiye kendi "Batılı" ve "Doğulu" kimliklerini mezceden hibrit bir aktör mü yoksa dikotomik perspektifin dışına çıkıp nevi şahsına münhasır bir aktör mü olacaktır? İkinci seçenek Türkiye'nin Afrika devletleri ile diğer aktörler arasında şimdiye kadar kurulan ilişki biçimlerini taklit etmeksizin üçüncü bir yol bulmasını gerektirmektedir.

Bilindiği üzere "üçüncü yol" daha ziyade sosyal demokrasi bağlamında tüm yeni fikir ve arayışları sembolize eden şemsiye bir kavramdır.¹ Mevzubahis "yol" tasnifi uluslararası aktörlerin mevcut Afrika politikalarına uyarlanırsa birinci yolun Batı merkezli neokolonyalist yaklaşım, ikinci yolun ise Çin merkezli neotribüter (yeni haraççı) yaklaşım olduğu söylenebilir. Türkiye ya bu yaklaşımların başarılı yanlarını taklit edecek ya da kendisini diğer aktörlerden farklılaştırmaya yönelik bir teorik ve pratik hazırlık yapacaktır. Nihai hedef ise Afrika devletlerinin iş birliği konusunda Türkiye'yi tercih etmelerini sağlamaktır. Afrika devletlerinin tercihi Türkiye'nin önereceği üçüncü yolun başarısını belirleyecektir.

TÜRKİYE'NİN AFRIKA'YA YÖNELME NEDENLERİ

Türkiye'nin Afrika'ya yönelme nedenlerini sistem, devlet ve karar alıcı düzeylerinde analiz etmek mümkündür. İlk analiz düzeyi uluslararası sistemin yapısı ile ilgilidir. Çift kutuplu uluslararası düzende Batı Bloku içerisinde yer almayı tercih eden Türkiye bu stratejik konumlanma

¹ Hayri Kozanoğlu, "Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasi için Tek Yol mu, Son Yol mu?", *Birikim*, Sayı: 113, (1998), s. 25-32.

doğrultusunda Afrika'yı ilgilendiren hususlarda (örneğin Cezayir'in bağımsızlığı ile ilgili Birleşmiş Milletler (BM) oylamalarında) Batılı devletlerin çıkarlarına zarar verebilecek eylemlerden kaçınmıyordu. Küresel siyasette Soğuk Savaş mantığından uzaklaşıldıkça Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle bağları güçlendi. Öte yandan Soğuk Savaş sonrasında oluşan tek kutuplu düzen kısa sürede çeşitli meydan okumalar ile karşı karşıya geldi ve dünyanın ekonomik ağırlık merkezi gelişmiş ülkelerden Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaya başladı. Bu ülkelerin hızla yükselen ekonomileri için Afrika'yı yeni bir pazar olarak görmeleri kıta üzerindeki rekabete farklı bir boyut kazandırdı. Endüstriyel ekonomisini geliştirmekte olan Türkiye de Afrika'yı cazip bir ihracat pazarı olarak görmeye başladı. Tom Wheeler'ın ifadesiyle "Türkler Japonya'nın, Çin'in, Hindistan'ın, Avrupa ülkelerinin ve bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afrika ile daha fazla ilgilenmeye başladığını gördüler ve Afrika'nın komşusu olarak kendilerinin de orada olmaları gerektiğini düşündüler."² Türkiye'nin Afrika açılımı böyle bir karikatürize motivasyona dayanmasa da değişen uluslararası koşullara uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin Afrika'ya yönelişini anlamak için ulusal düzeydeki faktörleri de dikkate almak gerekir. Zira Türkiye son yirmi yıl zarfında hem siyasi istikrar ve ekonomik büyüme anlamında hem de kentleşme, orta sınıflaşma ve dışa açılma bakımından ciddi bir dönüşüm yaşadı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin iç ve dış politikadaki etkinliği sınırlandırıldı. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Maarif Vakfı (TMV), Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) gibi devlet kurum ve

kuruluşlarının yanı sıra devlet dışı aktörler, sivil toplum kuruluşları ve iş çevreleri de dış politika yapım sürecine dahil oldu. Bu dönüşüm Türk dış politikasında yumuşak güç unsurlarının daha yoğun ve etkili biçimde kullanılmasına imkan tanıdı. Afrika ülkelerine yönelik resmi kalkınma yardımları artırıldı. Yine ulusal düzeydeki değişim bağlamında Türkiye dış politikası ile dış ticaretini birlikte yürüten bir "tüccar devlet" (*trading state*) haline geldi. Anadolu şehirlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler dahi Afrika'ya yatırım yapmanın yollarını aradılar.³ Böylece 2003'te 5 milyar dolar seviyesinde olan Türkiye-Afrika ticaret hacmi 2020'de 25 milyar dolara ulaştı. Bu süreçte Türk müteahhitlerin Afrika genelinde üstlendikle-

Türkiye'nin Afrika politikasının pratikteki uygulayıcısı olan Recep Tayyip Erdoğan gerek başbakanlığı gerekse cumhurbaşkanlığı süresince otuz Afrika ülkesine ziyaret gerçekleştirerek etkili bir lider diplomasisi uygulamıştır.

ri projelerin büyüklüğü ise kümülatif olarak 77 milyar doları geçti. Türkiye'nin ulusal düzeydeki dönüşümünün bir diğer parametresi ise savunma sanayiindeki atılımdır. 2002'de 66 savunma projesini yaklaşık yüzde 80 dışa bağımlılık oranı ile yürüten Türkiye 2020'de proje sayısını 762'ye çıkarırken dışa bağımlılık oranını da yüzde 30'a düşürdü. Başta silahlı insansız hava araçları (SİHA) olmak üzere birçok kritik savunma sanayii ürününde adından söz ettiren Türkiye hem terörle mücadele konusunda başarısını artırdı hem de bu başarıya öykünen Afrika devletleri açısından cazip bir tedarikçiye dönüştü.

2 John Makeni, "Ambitious Turkey Makes First Major Move for Africa's Heart", *Daily Nation*, 30 Ağustos 2008.

3 Mürsel Bayram, "Türk Dış Politikasının Dönüşüm Sürecinde Afrika", *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, ed. İdris Demir, (Dora Yayınları, Bursa: 2014), s. 261-278.

Uluslararası konjonktüre uyum sağlama çabası ve ulusal düzeydeki dönüşüm faktörleri, elbette Türk dış politikasına yön veren bireysel perspektiflerden bağımsız değerlendirilemez. 1978’de Dışişleri Bakanı Ahmet Gündüz Ökçün’ün uygulamaya koyduğu Afrika’ya açılım programı Türkiye’nin kıtadaki ekonomik ve diplomatik varlığını kısa bir süreliğine de olsa canlandırmıştı. Ne var ki 12 Eylül 1980 Darbesi, Ökçün’ün programını akamete uğrattı. Mevcut Afrika açılımının temellerini atan eylem planı ise 1998’de Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in girişimiyle hazırlandı. Fakat bu plan da siyasi istikrarsızlık nedeniyle kağıt üzerinde kaldı. 2002’de iktidara gelen Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hem siyasi ve iktisadi istikrarı temin etme hem de bu istikrarın ivmesiyle dünyaya açılma konusunda vizyoner bir liderlik sergiledi. Türkiye’nin Afrika politikasının pratikteki uygulayıcısı Recep Tayyip Erdoğan oldu. Gerek başbakanlığı gerekse cumhurbaşkanlığı süresince otuz Afrika ülkesine ziyaret gerçekleştiren Erdoğan etkili bir “lider diplomasisi” uyguladı. Togo Cumhurbaşkanı Faure Gnassingbe “Şimdiye kadar kıta dışından Afrika’yı bu kadar ziyaret eden bir lider görmedik”⁴ diyerek bu diplomasiye atıfta bulunmaktadır. Erdoğan’ın Afrika ziyaretlerinde yaptığı konuşmalar bir siyasi lider olarak kıtaya bakışındaki farklılığı özetlemektedir. “Afrika Kıtası’na yönelik Batı merkezli oryantalist yaklaşımları reddediyoruz. Afrika Kıtası’ndaki halkları ayırım yapmadan bağrımıza basıyoruz” diyen Erdoğan’ın şu sözleri Afrika politikasının nasıl bir kişisel perspektife dayandığına dair fikir vermektedir:

Tarih boyunca olduğu gibi bugün de Afrika’ya baktığımızda diğerlerinin tersine elmasları, altınları, madenleri, yer altı zenginliklerini görenlerden değiliz. Biz Afrika’ya baktığımızda ortak tarihimizi görüyoruz, sadece ve sadece dost ve kardeşlerimizi görüyoruz.⁵

KAZAN KAZAN POLİTİKASININ SOMUTLAŞMASI

Geleneksel güçlerin Afrika stratejilerinde bir tarafın diğer taraftan bariz biçimde daha fazla kazanç elde etmesine dayanan bir anlayış söz konusudur. Yükselen güçlerin Afrika devletleriyle ilişkilerinde ise “kazan kazan” şeklinde ifade edilen karşılıklı fayda anlayışı öne çıkmaktadır. Elbette yükselen güçler de reel politik mülahazalarla Afrika’nın potansiyelinden istifade etmeye çalışmakta ve bunu alternatif söylemler üzerinden temellendirmektedir. Kazan kazan gibi alternatif söylemler Afrika devletlerinin herhangi bir kıta dışı aktörle ilişkilerinde hak ettikleri şekilde eşit egemen ortaklar olarak değerlendirilmelerini ve iş birliğinden optimum kazanç sağlamalarını öngörmektedir.

Afrika politikasında karşılıklı fayda ve eşit ortaklık söylemlerini benimseyen yükselen güçlerden birisi de Türkiye’dir. Ankara’ya göre “Afrika’nın yükselişi Türkiye’nin, Türkiye’nin yükselişi Afrika’nın yükselişine destek olacaktır”.⁶ Türkiye, “Afrika ile birlikte kazanmak, birlikte kalkınmak, birlikte büyümek, birlikte yol yürümek” istemektedir.⁷ Bu söylem Türkiye ile Afrika

4 “Togo Cumhurbaşkanı: Kıtadan Olmayan Ama Afrika’yı Bu Kadar Ziyaret Eden Bir Lider Hiç Görmedik”, SDE, 20 Ekim 2021, <https://www.sde.org.tr/afrika/togo-cumhurbaskani-kitadan-olmayan-ama-afrikayi-bu-kadar-ziyaret-eden-bir-lider-hic-gormedik-haberi-24292>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

5 “Afrika’ya Bakınca Ortak Geçmişimizi Görüyoruz”, *Dünya*, 7 Ocak 2013.

6 “21. Yüzyıl Afrika ve Türkiye’nin Yüzyılı Olacaktır”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_21_yuzyil-afrika-ve-turkiye_nin-yuzyili-olacaktır.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2021).

7 Sefa Mutlu, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Afrika için ‘Birlikte Kalkınma ve Kazanma’ Vurgusu”, *Anadolu Ajansı*, 21 Ekim 2021.

devletlerini statü olarak eşitleme ve aralarındaki ekonomik benzerlikleri vurgulama amacı taşımaktadır. Böylece “yükselen Afrika” ile “yükselen Türkiye” arasında hedef birlikteliği oluşturulmak istenmektedir. Sözü edilen birlikteliğin en görünür olabileceği alan mevcut uluslararası düzene yönelik eleştirilerdir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) yapısına atıfla “Dünya beşten büyüktür” derken Afrika devletleri de mevcut uluslararası düzenin adil bir bölgesel temsiliyet sağlamadığını, kıtanın BMGK’de en az iki daimi üye ile temsil edilmesi gerektiğini gündeme getirmektedir. Bu bakımdan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın *Daha Adil Bir Dünya Mümkün*⁸ isimli kitabında dile getirdiği görüşler ile Sierra Leone Cumhurbaşkanı Julius Maada Bio’nun BM reformuna dair görüşleri⁹ nihai hedef açısından birbiriyle örtüşmektedir. Türkiye Afrika’ya yönelik söylemlerinde söz konusu örtüşmeyi vurgulamalı ve kıtanın adil temsil davasını açıkça destekleyerek kazan kazan ifadesini somutlaştırmalıdır.

Öte yandan gerek geleneksel güçlerin gerekse yükselen güçlerin Afrika ile iş birliğinden bekledikleri temel fayda kendilerini ilgilendiren oylamalarda BM Genel Kurulu’nun yüzde 28’ini teşkil eden elli dört Afrika devletinin desteğini almaktır. Nitekim 2009-2010 dönemi BMGK geçici üyeliği için Batı Avrupa ve Diğer Devletler Grubu’ndan adaylığını açıklayan Türkiye ilgili BM Genel Kurulu oylamasında neredeyse bütün Afrika devletlerinin desteğini alarak üyeliğe seçildi. Böylece Afrika ülkeleriyle geliştirilen iş birliğinin Türkiye açısından erken dönemde meyvelerini vermeye başladığı söylenebilir. BM Genel Kurulu’ndaki Afrika etkisinin Türkiye ta-

rafından desteklenen davalar için de önemli olduğunu belirtmek gerekir. Mesela 2017’de ABD Başkanı Donald Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma kararı Türkiye ve Yemen tarafından tasarlanan bir kararla kınandı. BM üyesi devletlere “Kudüs’te diplomatik misyon kurmaktan kaçınma” çağrısı yapan karar tasarısı BM Genel Kurulu’nda yüz yirmi sekiz oyla kabul edildi. Afrika’dan otuz altı devlet Türkiye’nin hazırladığı tasarıyı onaylarken diğerleri çekimser kaldı veya oylamaya katılmadı. Tasarıya ret oyu veren tek Afrika ülkesi Togo’ydu. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın son Afrika seyahatine Togo’yu da dahil etmesi gelecekteki benzer oylamalarda bu ülkenin de Türkiye lehine hareket etme ihtimalini artırabilir.

Türkiye, Afrika ile birlikte kazanmak, birlikte kalkınmak, birlikte büyümek ve birlikte yol yürümek istemektedir.

Türkiye-Afrika ülkeleri iş birliği, kıta devletlerinin geleneksel güçlere bağımlılıklarını azaltıp adil koşullarda ticaret yapabilmelerini ve milli gelirlerini artırmalarını sağladığı takdirde gerçek bir kazan kazan ilişkisine dönüşebilir. Türkiye açısından halihazırda Afrika ülkeleriyle iş birliğinin temel ekonomik faydası enerji tedarikiyle ilgilidir. Malum olduğu üzere Türkiye’nin petrol ve doğal gazda dışa bağımlılık oranı yüzde 90’ları bulmaktadır. Hidrokarbon ithalatının önemli bir bölümünü Rusya ve İran’dan gerçekleştiren Türkiye Afrika açılımı kapsamında iş birliği geliştirdiği Cezayir ve Nijerya’yı da ana enerji tedarikçileri arasına dahil etmiştir. Afrika ülkelerinden yapılan ithalat dışa bağımlılık olgusunu değiştirmese de Türkiye’nin tedarikçilerini çeşitlendirip jeopolitik risk teşkil edebilecek üreticilere bağımlı kalma-

8 Recep Tayyip Erdoğan, *Daha Adil Bir Dünya Mümkün: Birleşmiş Milletler Reformu için Bir Model Önerisi*, (Turkuvaz Kitap, İstanbul: 2021).

9 “Sierra Leone Leader: Add Africa to UN Security Council Now”, VOA News, 26 Eylül 2019, https://www.voanews.com/a/usa_sierra-leone-leader-add-africa-un-security-council-now/6176549.html, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

ması açısından önemlidir. Bu faydaya karşılık Türkiye de Afrika devletlerinin enerji sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilmektedir. Mesela Madagaskar'ın başkenti Antananarivo'nun elektrik ihtiyacının yaklaşık üçte biri Aksa Enerji tarafından karşılanmaktadır. Afrika'nın diğer ülkelerine de yayılması mümkün olan bu gelişme kazan kazan politikasının işlevselliğine dair kayda değer bir örnektir. Zira gerçek bir kazan kazan yaklaşımı Afrika devletlerinin kalkınmasına katkıda bulunulmasını gerektirir. Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

Afrika'nın potansiyelini gerçekleştirmesi, Afrikalıların kendi fitrat ve geleneklerine göre kendi kendilerini kalkındırmasına imkan sağlanmasına bağlıdır. Türkiye'nin kazan kazan politikası, Afrika'nın bu mücadelesine mütevazı ancak önemli bir katkı olarak görülmelidir.¹⁰

BİR ALTERNATİF OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'nin alternatif bir ortak olabilmesinin yolu "Afrika devletleri neden Türkiye'yi tercih etsin?" sorusuna verilebilecek cevaptan geçmektedir. Zira kıta devletlerinin önündeki seçenekler artmış durumdadır. Soğuk Savaş döneminde iki bloktan biriyle iş birliği geliştirme zorunluluğu hisseden Afrika devletleri günümüzde böyle bir kısıtlama olmaksızın dünyanın her yerinden ortaklar bulabilmektedir. Kazakistan,¹¹ Malta¹² ve

Vietnam¹³ gibi daha önce kıta ile ciddi ilişkileri olmamış aktörlerin dahi bugün Afrika'ya açılım planları vardır. Afrika ile ilgilenen aktörlerin çeşitlendiği bir ortamda rekabet avantajına sahip olmak isteyen Türkiye diğer aktörlere göre daha yüksek katma değere sahip ürün ya da hizmetler sunma zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Türkiye'yi Afrika'da diğer aktörlerden ayıracak nokta kalkınma iş birliği anlayışıdır. Resmi kalkınma yardımlarının gayrisafi milli hasılaya (GSMH) oranı bakımından BM Binyıl Kalkınma Hedefi'ni tutturana az sayıdaki ülkeden biri olan Türkiye geleneksel donörlerin ekonomik kriz gerekçesiyle büyük kesintilere gittikleri dönemlerde dahi kalkınma yardımlarını artırmaya devam etmiştir. Bu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin Ankara ile iş birliğini önemsemelerine neden olmaktadır. Bu noktada iki hususa dikkat edilmesi gerekir. Birincisi yapılan kalkınma yardımlarının boyutu ile reklamı orantılı görünmemektedir. Çünkü Türkiye'nin Afrika Kıtası'ndaki faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası medyaya yansımaları oldukça sınırlı ve konjonktürelidir. Genellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika seyahatleri veya zirveler sırasında artan bir medya ilgisi söz konusudur. İkincisi Türkiye'nin dış yardım anlayışındaki özgünlük net biçimde ortaya konulmamaktadır. Farklı görüşler olmakla birlikte dış yardımların kalkınma ve demokratikleşme üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Bir bağımlılık unsuru olan dış yardımlar alıcı ülkelerde üretkenliği baltalayabilmekte ve kurumsal reformları geciktirerek kalkınma hızını olumsuz etkileyebilmektedir.

Son altmış yılda gelişmiş ülkelerden Afrika'ya gelen kalkınma yardımları bir trilyon dolara ulaşırken kıtada nüfusun neredeyse yarısının

10 Büşra Selvi Ögütçen ve Emel Öz Gözellik, "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Afrika'da Kazan-Kazan Politikası İzliyor", Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2017.

11 Volkan İpek, Gulnara Dadayeva ve Aigul Adibayeva, "Kazakhstan in Africa: An Economic Diplomacy within Distant Neighborhood Foreign Policy", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, (2021), s. 1251-1273.

12 *Malta and Africa: A Strategy for Partnership 2020-2025*, Ministry of Foreign Affairs and Trade Promotion, (2020).

13 "Vietnam in Focus of African Friends and Partners", The Brenthurst Foundation, 11 Haziran 2020, <https://www.thebrenthurstfoundation.org/news/vietnam-in-focus-of-african-friends-and-partners>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

halen günde bir doların altında gelirle hayatını idame ettirmesi, ana akım kalkınma yardımı uygulamalarının gözden geçirilmesi gerektiğinin kanıtıdır.¹⁴ Bu nedenle Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliğinde yardım yerine yatırımı öne çıkarması, destek kapsamındaki faaliyetlerin ise insani yardımlar ve projeler ile sınırlandırılması yerinde olacaktır. Nitekim Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları içinde en büyük payı acil ve insani yardımlar ile sosyal ve ekonomik altyapı projeleri oluşturmaktadır. En fazla kaynağın tahsis edildiği sektörler eğitim ve sağlıktır. Daha da önemlisi Türkiye'nin uyguladığı kalkınma iş birliği modeli yardım veren ile yardım alan taraf arasında hiyerarşik bir ilişki öngörmemekte ve ülkelerin ihtiyaçlarının kendileri tarafından tespit edilip karşılanabileceği bir yöntem içermektedir.¹⁵ Bu antipaternalist model Türkiye'yi diğer aktörlerden belirgin biçimde ayıracak ve tercih edilirliliğini artıracak bir potansiyele sahiptir.

Türkiye Afrika'da kalkınma iş birliği ile yumuşak gücünü artırırken savunma sanayii iş birliği ile sert güç unsurlarını da etki aracı olarak kullanabilmektedir. Halihazırda Afrika'nın toplam silah ithalatının yüzde 35'i Rusya tarafından karşılanmaktadır. Pek çok Afrika ülkesi Soğuk Savaş döneminde ithal edilen Sovyet yapımı askeri teçhizatı kullanmaya devam etmekte ve bu teçhizatın modernizasyonu için Moskova ile iş birliğini sürdürmektedir. Afrika'ya silah satışında Rusya'yı sırasıyla Çin, Fransa ve ABD takip etmektedir.

Türkiye bu alanda nispeten yeni bir aktör olmasına rağmen kısa sürede yirmi beşten fazla Afrika ülkesiyle savunma sanayii iş birliği antlaşması imzalamayı başardı. Bilhassa SİHA

teknolojisinde elde ettiği rekabet üstünlüğünün etkisiyle 2020'de Afrika devletlerine yaklaşık 83 milyon dolarlık savunma sanayii ihracatı gerçekleştiren Türkiye 2021'in henüz ilk on ayında bu rakamı 288 milyon dolara çıkardı. Şimdiye kadar Türkiye'den on dört Afrika ülkesine (Burkina Faso, Cezayir, Çad, Fas, Gana, Kenya, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Ruanda, Uganda) muhtelif silah ve askeri araç ihraç edildi.¹⁶ Savunma sanayii ihracatı ile yakalanan bu ivme Türkiye'nin Afrika devletleriyle ilişkilerinin açılım ve genişleme evrelerini tamamlayıp derinleşme evresine geçtiğine işaret etmektedir. Söz konusu derinleşme elbette bazı riskleri beraberinde getirmektedir. Örneğin

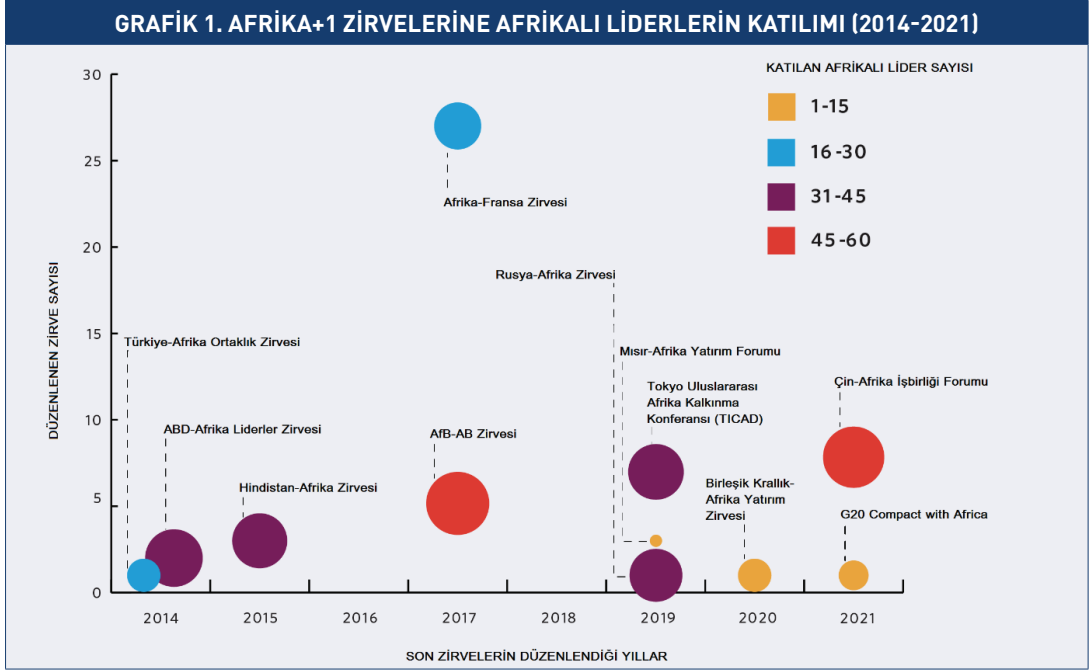
Türkiye Afrika'da kalkınma iş birliği ile yumuşak gücünü artırırken savunma sanayii iş birliği ile sert güç unsurlarını da etki aracı olarak kullanabilmektedir.

Fas'a satılan Türk SİHA'larının Batı Sahra'da kullanılması Türkiye-Cezayir ilişkilerini etkileyebilmektedir. Hakeza Etiyopya'da Tigray bölgesindeki isyanı bastırmak için Türk SİHA'larının kullanıldığına yönelik iddialar Türkiye'nin Etiyopya iç savaşına müdahil olduğuna dair bir algının oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla resmi olarak teyit edilmemiş silah satışlarının haberleştirilmesi konusunda Türk medyasının hamasetten uzak bir yaklaşımla hareket etmesi gerekmektedir. Temkinli hareket edilmediği takdirde savunma sanayii iş birliğinin riskleri kalkınma iş birliği ile elde edilen yumuşak gücü nötralize edebilir.

14 Serkan Kayalar, "Afrika'da Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliklerinin Öncüsü: TİKA", *Kriter*, Sayı: 63, (2021).

15 Enver Arpa ve Murat Bayar, "Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Kalkınma Yardımlarının Yardım Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi", *Bilge Strateji*, Cilt: 11, Sayı: 21, (2019), s. 201-229.

16 Ahmet Alemdar, "Rekabetçi Afrika Pazarında Türk Savunma Sanayii'nin Artan Varlığı", *Kriter*, Sayı: 63, (2021).

Kaynak: Carnegie Endowment for International Peace

AFRIKA'DA GÜÇLENEN TÜRKİYE İMAJI

Türkiye şimdiye kadar dengeli bir siyaset izleyerek kıta genelinde pozitif bir imaj elde etmeyi başarmıştır. Paris merkezli IMMAR'ın on iki Afrika ülkesinden 2 bin 426 kanaat önderiyle gerçekleştirdiği "Africaleads 2021" araştırmasına¹⁷ göre Türkiye Afrika'da en iyi imaja sahip ülkeler arasındadır. Türkiye bir önceki yıl yüzde 8 olan puanını yüzde 15'e çıkararak ABD, Almanya, Kanada, İngiltere, Çin, Japonya ve Fransa'nın ardından Afrika'da en iyi imaja sahip sekizinci ülke olmuştur. "Sizce kıtanın en faydalı ortağı kimdir?" sorusuna ise sırasıyla Çin, ABD, Kanada, Almanya, Japonya, İngiltere, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Fransa cevabı verilmiştir. Türkiye'nin kırk üç

Afrika ülkesinde büyükelçilik açmış olması, Türk Hava Yolları'nın Afrika'da altmış bir noktaya uçuş gerçekleştirmesi ve Türk tipi kalkınma iş birliği modelinin giderek benimsenmesi bu pozitif imaja katkı sunan faktörlerdir.

Oluşan pozitif imajı sürdürülebilir hale getirmek için yerelde daha sistemli biçimde Türkiye'nin tanıtılmasına ihtiyaç vardır. Türk dilini ve kültürünü tanıtmak üzere faaliyetler yürüten YEE'nin halihazırda Afrika genelinde on merkezi bulunmaktadır. Bunların dördü Kuzey Afrika'da (Cezayir, Fas, Mısır, Tunus), diğerleri Sahra Altı Afrika'dadır (Güney Afrika Cumhuriyeti, Nijerya, Ruanda, Senegal, Somali, Sudan). Abuja ve Kigali'deki YEE merkezleri 2021 içerisinde faaliyete geçmiştir. YEE bünyesinde düzenlenen Türkçe kurslarına Afrika genelinde yoğun bir ilginin olduğu bilinmektedir. Bu ilgi daha fazla sayıda YEE merkezinin açılmasını mümkün kılmaktadır. Çin devletine ait Konfüçyüs Enstitüsü'nün kırk beş Afrika ülkesinde altmış bir ofis

17 "Africaleads 2021: Baromètre CIAN des Leaders D'opinion en Afrique, Réalisé par IMMAR", Conseil Français des Investisseurs en Afrique, (2020/2021), s. 1-8, https://www.cian-afrique.org/media/2021/03/barometre_Africaleads2021_defweb.pdf, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

ile faaliyet yürüttüğü¹⁸ dikkate alınırsa Afrika'daki YEE merkezlerinin sayısının henüz mütevazı seviyede kaldığı söylenebilir.

Siyasi düzlemde tarafların birbirlerini daha iyi tanımlarını sağlayacak platformların başında ise zirveler gelmektedir. Afrika devletleri ile Afrika dışından bir aktörü bir araya getiren Afrika+1 zirveleri son yıllarda dikkat çekmekle birlikte Fransa'nın 1972'den, Japonya'nın 1993'ten, Çin'in ise 2000'den beri düzenli olarak kıta devletleriyle zirveler düzenlediği bilinmektedir. ABD, Rusya, İngiltere, Almanya, Güney Kore ve Hindistan da bu furyaya katılarak kıta ile en az bir zirve tertip etmiştir. Batılı +1 ortakları zirvelerde Afrika devletlerine genellikle ekonomik reformlar, çevresel ve sosyal standartlar, iş yapma kolaylığı endeksi gibi konularda tavsiyelerde bulunmaktadır. Bunlar önemsiz konular olmamakla beraber +1 ortaklarının Afrika'nın koşullarına göre kendilerini nasıl güncelleyebilecekleri de eşit derecede önemlidir. Zirveler bu anlamda Afrikalı temsilcilerin öneri ve şikayetlerini dinleme fırsatı da sunmaktadır.

Diğer taraftan Afrika'da zirvelere yönelik bazı eleştirilerin yükseldiğini de belirtmek gerekir. Afrikalı devlet veya hükümet başkanlarının toplanıp bir devlet veya hükümet başkanı ile görüşmek üzere başka bir ülkeye gitmesi kıta devletlerinin bireysel pazarlık gücünü azaltan ve "onurunu zedeleyen" bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 2006'da "Banjul Formülü" olarak anılan bir kararla Afrika+1 zirvelerine katılım sınırlandırılmıştır. Afrika Birliği başkanı, Afrika Birliği Komisyonu başkanı, beş NEPAD (New Partnership for Africa's Development) kurucu üyesi ve sekiz bölgesel ekonomik topluluk temsilcisinin öncelikli olarak zirvelere katılması öngörülmüştür. Banjul For-

mülü şimdiye kadar Hindistan, Güney Kore ve Türkiye ile gerçekleşen zirvelerde uygulanırken ABD, Çin, Japonya ve Rusya'nın düzenlediği zirvelerde esnetilmiştir.¹⁹ Dolayısıyla Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne iştirak edecek devlet ve hükümet başkanı sayısı yalnızca Türkiye'nin imajına ve cazibesine değil Afrika devletlerinin Banjul Formülü'nü uygulayıp uygulamama konusundaki inisiyatiflerine de bağlıdır.

SONUÇ

Türkiye ve Afrika ülkeleri arasındaki iş birlikleri ilk bakışta yükselen güçlerin Afrika'daki varlıkları ile paralellikler arz etmektedir. Bunun en temel göstergesi eşit ortaklık ve kazan kazan söylemleridir. Çin ve Rusya gibi Türkiye de Afrika politikasını geleneksel güçlerin neokolonialist ve paternalist yaklaşımlarına karşıtlik üzerinden temellendirmektedir. Türkiye'yi Çin ve Rusya'dan ayıran husus ise mevcut uluslararası düzenin reformuna ilişkin söylemleridir. Veto yetkisine sahip BMGK üyeleri arasında yer alan Çin ve Rusya esasında Türkiye'nin "Dünya beşten büyüktür" mottosuyla karşı çıktığı düzenin temsilcileridir. Bu bakımdan Türkiye ile Afrika devletlerinin mevcut düzene yönelik revizyonist talepleri Çin ve Rusya'ninkine nazaran çok daha gerçekçidir. Türkiye uluslararası alanda kendi tezleri için Afrika devletlerinden destek talep ederken kıta devletlerinin adil temsil taleplerini de dikkate almalıdır. Böyle bir stratejik hedef ortaklığı Afrika'daki Türkiye varlığını Atlantik ve Avrasya arasında "üçüncü yol" kılabilir.

Türkiye'yi Afrika devletleri için alternatif bir ortak haline getiren ve diğer aktörlerden ayıran en temel özellik yumuşak ve sert güç unsurları arasında kurduğu dengedir. Türkiye bir taraftan talep odaklı kalkınma iş birliği projeleriyle Afrika

18 Siyuan Li, "China's Confucius Institute in Africa: A Different Story?", *International Journal of Comparative Education and Development*, Cilt: 23, Sayı: 4, (2021), s. 354.

19 Philomena Apiko, "Getting Partnerships Right: The Case for an AU Strategy", *ECDPM Discussion Paper*, Sayı: 313, (Kasım 2021), s. 1-22.

genelinde yumuşak gücünü artırmayı başarırken diğer taraftan sağladığı güvenlik desteği ve ihrac ettiği savunma sanayii ürünleriyle çatışma sahalarında dengeleri meşru hükümetler lehine değiştirebilmektedir. Bu değişimin en yakın örneği Libya'dır. Benzer şekilde Somali'de tecrübe edilen Türkiye'nin kalkınma ve istikrar sağlayıcı etkisi Afrika devletleri açısından Ankara ile iş birliğini cazip kılmaktadır.

Afrika'da oluşan pozitif Türkiye imajının güçlendirilmesi için atılan ve atılması beklenen adımlar bulunuyor. Örneğin Türkiye Maarif Vakfı'nın girişimleriyle Yaounde II Üniversitesi bünyesinde Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin açılması bu bağlamda kritik bir adımdır. TRT Afrika'nın kurulmasına yönelik öneriler yine son

derece makuldür. Türkiye'deki Afrika algısını normalleştirmek adına ise eğitimin biçimlendirici rolünden yararlanılabilir. Bu doğrultuda ilköğretim ders kitaplarındaki görsellerde Afrikalı çocuk tasvirlerine de yer verilmesi, orta ve yükseköğretim coğrafya ve tarih ders içeriklerinin Afrika'yı da kapsayacak şekilde daha küresel bir perspektifle hazırlanması önerilebilir. Üniversitelerin tarih bölümlerinde Afrika tarihi ile ilgili bir dersin olmaması, uluslararası ilişkiler bölümlerinde verilen siyasi tarih derslerinin yine Avrupa merkezci bir bakış açısını yansıtması Türkiye'deki Afrika algısının objektif biçimde şekillenmesine engel olmaktadır. Etkili bir Afrika stratejisi siyasi ve iktisadi alanlar ile eğitim, sanat ve kültür gibi alanlardaki çabaların tutarlı olmasına bağlıdır.

TÜRKİYE-AFRİKA İŞ BİRLİĞİ ÜÇÜNCÜ BİR YOL MÜMKÜN MÜ?

MÜRSEL BAYRAM

SETA | ANALİZ

Bu analizde son yirmi yıl zarfında ivme kazanan Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliğinin mahiyeti ve muhtemel istikameti ele alınmaktadır. Barındırdığı potansiyel nedeniyle dünya siyaseti ve ekonomisinde önemini daima muhafaza eden Afrika Kıtası eski kolonyalist güçlerin etkisinden uzaklaşırken yükselen güçlerin etkisine açık hale gelmektedir. Türkiye'nin Afrika'daki varlığı bu kıtayı edilgenleştiren müzmin rekabetin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iş birliği ne Batılı devletlerinki gibi bağımlılık ilişkilerini sürdüren neokolonyalist ve paternalist bir anlayışı ne de Çin Halk Cumhuriyeti'ninki gibi borçlandırma yoluyla uzun vadede yine bir tür bağımlılık oluşturabilecek bir ilişki tarzını yansıtmalıdır. Bu noktada Türkiye'nin Afrika devletleriyle ilişkilerinde kendine özgü bir vizyon ve buna uygun bir söylem geliştirmesi önemlidir.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL